

<https://iau-jaesa.uz/article/iimxjbyxj15a/>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.21361252>

UDK 631.1:005.334

FERMER XO‘JALIKLARIDA RISKLARNI BOSHQARISH

Sayfullayeva Maxsuma Jumadillo qizi

Toshkent davlat agrar universiteti

"Agroiqtisodiyot, logistika va xizmatlar" fakulteti 2-bosqich talabasi

maxsumasayfullayeva@gmail.com

+998 97 884 10 26

Mamatqobilov Sherali

Toshkent davlat agrar universiteti dotsenti

Annotatsiya: Maqolada fermer xo‘jaliklarida risklarni boshqarish tizimining ahamiyati va uning qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish samaradorligiga ta‘siri tahlil qilinadi. Qishloq xo‘jaligi faoliyati tabiiy-iqlim sharoitlari, bozor narxlarining o‘zgaruvchanligi, moliyaviy cheklovlar hamda institutsional omillar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu holatlar yuqori darajadagi risklarni yuzaga keltiradi. Tadqiqot davomida risklarning asosiy turlari aniqlanib, ularni boshqarishning zamonaviy usullari va strategiyalari o‘rganildi. Shuningdek, risklarni kamaytirishda diversifikatsiya, sug‘urta mexanizmlari, innovatsion texnologiyalar va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash choralari o‘rni yoritib berildi. Tadqiqot natijalari fermer xo‘jaliklarida barqaror rivojlanishni ta‘minlash va boshqaruv qarorlarini takomillashtirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit sozi: Qishloq xo‘jaligi risklari; risklarni boshqarish; fermer xo‘jaliklari; iqlim o‘zgarishi; bozor beqarorligi; diversifikatsiya; sug‘urta mexanizmlari; moliyaviy risklar; innovatsion texnologiyalar; risk tahlili.

Аннотация: В статье анализируется важность системы управления рисками в сельском хозяйстве и ее влияние на эффективность сельскохозяйственного производства. Сельскохозяйственная деятельность тесно связана с природными и климатическими условиями, волатильностью рыночных цен, финансовыми ограничениями и институциональными факторами, что создает высокий уровень рисков. В ходе исследования были определены основные виды рисков и изучены современные методы и стратегии их управления. Также была подчеркнута роль диверсификации, механизмов страхования, инновационных технологий и мер государственной поддержки в снижении рисков. Результаты исследования имеют практическое значение для обеспечения устойчивого развития сельского хозяйства и совершенствования управленческих решений.

Ключевые слова: Сельскохозяйственные риски; управление рисками; сельское хозяйство; изменение климата; нестабильность рынка; диверсификация; механизмы страхования; финансовые риски; инновационные технологии; анализ рисков.

Abstract: The article analyzes the importance of the risk management system in farms and its impact on the efficiency of agricultural production. Agricultural activities are closely related to natural and climatic conditions, market price volatility, financial constraints, and institutional factors, which create a high level of risks. During the study, the main types of risks were identified and modern methods and strategies for their management were studied. The role of diversification, insurance mechanisms, innovative technologies, and state support measures in reducing risks was also highlighted. The results of the study are of practical importance in ensuring sustainable development in farms and improving management decisions.

Keywords: Agricultural risks; risk management; farms; climate change; market instability; diversification; insurance mechanisms; financial risks; innovative technologies; risk analysis.

KIRISH

Qishloq xo‘jaligi iqtisodiy taraqqiyotning eng asosiy tarmoqlaridan biri bo‘lib, mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi, eksport salohiyati va hududiy ijtimoiy barqarorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu soha tabiiy-iqlim sharoitlariga kuchli bog‘liqligi, bozor narxlarining o‘zgaruvchanligi, ishlab chiqarish jarayonidagi texnik va texnologik cheklovlar, mehnat resurslari yetishmovchiligi kabi omillar tufayli yuqori darajadagi risklarga ega. Shuning uchun fermer xo‘jaliklarida risklarni to‘g‘ri boshqarish samaradorlikni oshirish, barqaror ishlab chiqarish tizimini shakllantirish hamda agrar sohada uzoq muddatli rivojlanishni ta‘minlashning muhim omili hisoblanadi. Fermer xo‘jaliklari faoliyatida risklar ko‘p qirrali bo‘lib, ular ishlab chiqarish, bozor, moliyaviy, institutsional va ekologik risklarga bo‘linadi. Ishlab chiqarish risklariga hosildorlikning pasayishi, qurg‘oqchilik, ortiqcha yog‘ingarchilik, zararkunandalar va kasalliklar kiradi. Bozor risklari esa mahsulot narxining keskin o‘zgarishi, talabning pasayishi yoki eksport cheklovlari bilan bog‘liq. Moliyaviy risklar kredit ololmaslik, foiz stavkalarining oshishi yoki likvidlikning yetarli emasligi orqali namoyon bo‘ladi. Bunday xavfli sharoitlarda fermer xo‘jaliklari o‘z resurslarini oqilona taqsimlashi, modernizatsiya va texnologik yangiliklarni joriy qilishi, mavjud bozor imkoniyatlaridan samarali foydalanishi zarur. So‘nggi yillarda global miqyosda iqlim o‘zgarishi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishidagi eng keskin xavf omillaridan biriga aylandi. Mutaxassislarning ta‘kidlashicha, iqlimning isishi, suv tanqisligi, ekstremal ob-havo hodisalari ko‘payishi hosildorlik barqarorligini xavf ostiga qo‘ymoqda. Bu esa risklarni boshqarish strategiyalarini yanada ilmiy asosda takomillashtirishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, zamonaviy diversifikatsiya choralari, raqamli monitoring tizimlari, agroteknik innovatsiyalar, tomchilatib sug‘orish kabi resurs tejankor texnologiyalar risklarni sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Fermer xo‘jaliklarida risklarni boshqarish nafaqat ishlab chiqarish barqarorligini ta‘minlaydi, balki iqtisodiy foydani oshirish, xarajatlarni optimallashtirish, bozor sharoitlariga moslashish va qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish imkonini beradi. Masalan, diversifikatsiya orqali turli ekinlarni yetishtirish yoki chorvachilikni qo‘shma rivojlantirish fermer xo‘jaligini bozordagi narx tebranishlaridan himoyalaydi. Sug‘urta mexanizmlari esa noqulay ob-havo yoki

tabiiy ofatlar oqibatida ko‘riladigan zararni qisman qoplaydi. Bunday mexanizmlardan foydalanish agrar tarmoqning barqarorligini mustahkamlovchi omil sifatida muhim ahamiyatga ega. Davlat tomonidan risklarni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar ham muhim o‘rin tutadi. Agrar sohada kreditlar bo‘yicha imtiyozlar, subsidiyalar, davlat sug‘urtasi tizimlari, agrologistika markazlarining tashkil etilishi fermer xo‘jaliklarining xavf sharoitidagi barqarorligini oshirib boradi. Shuningdek, xalqaro moliya institutlari tomonidan moliyalashtirilayotgan iqlimga moslashuv dasturlari, suvni boshqarish loyihalari va ekologik barqaror texnologiyalarni joriy etish tashabbuslari risklarni boshqarishda qo‘shimcha imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, O‘zbekiston sharoitida fermer xo‘jaliklarida risklarni boshqarish bo‘yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar hali ham to‘liq rivojlanmagan. Shuning uchun maqola fermer xo‘jaliklarida risklarning asosiy turlarini aniqlash, ularni boshqarishning samarali usullarini taklif etish va amaliyotda qo‘llash mumkin bo‘lgan mexanizmlarni o‘rganishga qaratiladi. Tadqiqot natijalari fermer xo‘jaliklarida barqaror ishlab chiqarishni ta‘minlash, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va risklarni kamaytirish sohasida nazariy hamda amaliy asoslarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot fermer xo‘jaliklarida risklarni boshqarish tizimini tahlil qilish va uning ishlab chiqarish samaradorligiga ta‘sirini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, tadqiqot jarayonida kompleks ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Metodologiya nazariy tahlil, empirik kuzatuvlar, taqqoslash, statistik tahlil hamda mantiqiy umumlashtirish usullariga asoslandi. Tadqiqot dizayni fermer xo‘jaliklari faoliyatida uchraydigan risk turlarini aniqlash, ularning ta‘sir darajasini baholash va risklarni kamaytirishga qaratilgan boshqaruv strategiyalarining samaradorligini o‘rganishga yo‘naltirildi. Tadqiqotning birinchi bosqichida risklarni boshqarish bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, milliy va xalqaro tajribalar, normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi. Ushbu nazariy tahlil orqali qishloq xo‘jaligida risk tushunchasi, risk turlari va ularni boshqarish yondashuvlari aniqlashtirildi. Adabiyotlar sharhi risklarni ishlab chiqarish, bozor, moliyaviy, institutsional va ekologik guruhlariga ajratish imkonini berdi. Bu tasnif tadqiqotning keyingi bosqichlarida empirik tahlil uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qildi. Tadqiqotning ikkinchi bosqichida empirik ma‘lumotlar yig‘ish usullari qo‘llanildi. Bunda fermer xo‘jaliklarining ishlab chiqarish hajmi, ekin turlari, hosildorlik darajasi, xarajatlar tarkibi va daromad ko‘rsatkichlari bo‘yicha ochiq statistik ma‘lumotlar o‘rganildi. Shuningdek, risk omillarining fermer xo‘jaliklari faoliyatiga ta‘sirini aniqlash maqsadida so‘rovnoma va kuzatuv usullaridan foydalanildi. So‘rovnomalar fermerlarning iqlim sharoiti, bozor narxlari, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati va sug‘urta mexanizmlaridan foydalanish darajasi bo‘yicha fikrlarini aniqlashga qaratildi. Uchinchi bosqichda risklarni baholash va tahlil qilish amalga oshirildi. Risk tahlili ehtimollik va ta‘sir darajasi asosida olib borildi. Bunda har bir risk turi fermer xo‘jaligi faoliyatiga qanchalik salbiy ta‘sir ko‘rsatishi aniqlanib, ularning ustuvorlik darajasi belgilandi. Ushbu yondashuv risklarni yuqori, o‘rta va past darajali guruhlariga ajratish imkonini berdi. Natijada fermer xo‘jaliklari

uchun eng xavfli risklar aniqlanib, ularni kamaytirishga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida statistik tahlil usullaridan ham foydalanildi. Hosildorlik va daromad ko'rsatkichlarining yillik o'zgarishi risk omillari bilan taqqoslanib, ularning o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi. Taqqoslash usuli orqali risklarni boshqarish choralari qo'llagan fermer xo'jaliklari bilan bunday choralarni yetarli darajada amalga oshirmagan xo'jaliklar o'rtasidagi farqlar aniqlandi. Bu esa risklarni boshqarishning iqtisodiy samaradorligini baholash imkonini berdi. Tadqiqotning to'rtinchi bosqichida risklarni boshqarish strategiyalarining samaradorligi tahlil qilindi. Diversifikatsiya, sug'urta mexanizmlaridan foydalanish, resurs tejankor texnologiyalarni joriy etish va moliyaviy rejalashtirish kabi usullarning risklarni kamaytirishdagi o'rni baholandi. Har bir strategiya fermer xo'jaliklarining barqarorligi va daromadlilikiga ta'siri nuqtai nazaridan ko'rib chiqildi. Ushbu tahlil asosida risklarni boshqarish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Metodologiyaning yakuniy bosqichida olingan natijalar umumlashtirildi va mantiqiy xulosalar chiqarildi. Tadqiqot davomida qo'llanilgan usullar fermer xo'jaliklarida risklarni boshqarish tizimini kompleks baholash imkonini berdi hamda maqolaning keyingi bo'limlarida keltiriladigan natijalar va muhokamalar uchun mustahkam ilmiy asos yaratdi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ishonchliligi va amaliy ahamiyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Fermer xo'jaliklarida uchraydigan asosiy risk turlari, ularning ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri hamda risklarni boshqarish strategiyalarining iqtisodiy natijalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari jadval va diagrammalar asosida tizimli ravishda bayon etildi.

1-jadval

Fermer xo'jaliklarida uchraydigan asosiy risk turlari va ularning ta'sir darajasi

Risk turlari	Risk manbai	Ta'sir darajasi
Ishlab chiqarish riski	Iqlim, kasallik, zararkunanda	Yuqori
Bozor riski	Narxlarning o'zgarishi	Yuqori
Moliyaviy risk	Kredit va likvidlik muammolari	O'rta
Institutsional risk	Qonunchilik va siyosiy omillar	O'rta
Ekologik risk	Suv tanqisligi, tuproq degradatsiyasi	Yuqori

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, fermer xo'jaliklari faoliyatiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi risklar ishlab chiqarish, bozor va ekologik risklar hisoblanadi. Ayniqsa, iqlim sharoitlari va suv resurslari bilan bog'liq omillar ishlab chiqarish barqarorligini izdan chiqaruvchi asosiy xavf manbai sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu holat fermer xo'jaliklarida risklarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishda ekologik va iqlimiy omillarga ustuvor ahamiyat berish zarurligini ko'rsatadi.

2-jadval

Risklarni boshqarish strategiyalarining fermer xo'jaliklari daromadiga ta'siri

Boshqaruv strategiyasi	O'rtacha daromad o'zgarishi (%)
Diversifikatsiya	+18
Sug'urta mexanizmlaridan foydalanish	+12
Resurs tejamkor texnologiyalar	+22
Moliyaviy rejalashtirish	+10

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, risklarni boshqarish strategiyalarini qo'llagan fermer xo'jaliklarida daromad sezilarli darajada oshgan. Ayniqsa, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish daromadning 22 foizga oshishiga olib kelgan. Bu natija innovatsion texnologiyalar risklarni kamaytirish bilan birga ishlab chiqarish samaradorligini ham oshirishini tasdiqlaydi. Diversifikatsiya va sug'urta mexanizmlari esa bozor va iqlim risklariga qarshi muhim himoya vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda.

3-jadval

Risklarni boshqarish darajasiga qarab fermer xo'jaliklarining barqarorligi

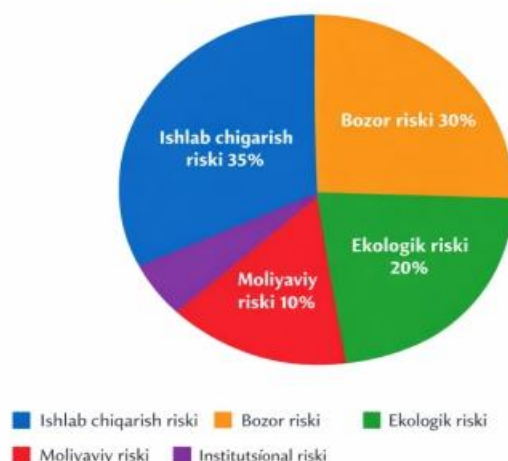
Risklarni boshqarish darajasi	Hosildorlik barqarorligi
Past	Past
O'rta	O'rta
Yuqori	Yuqori

Jadval natijalari risklarni boshqarish darajasi bilan hosildorlik barqarorligi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Risklarni samarali boshqarayotgan fermer xo'jaliklarida hosildorlik barqarorroq bo'lib, tashqi salbiy omillarning ta'siri sezilarli darajada kamaygan. Bu holat risklarni boshqarish tizimini mustahkamlash fermer xo'jaliklarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashini isbotlaydi.

1-diagramma

Fermer xo'jaliklarida risk turlarining ulushi (%)

Fermer xo'jaliklarida risk turlarining ulushi (%)

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, fermer xo‘jaliklarida eng katta ulushni ishlab chiqarish va bozor risklari egallaydi. Bu ikki risk turi umumiy xavflarning 65 foizini tashkil etadi. Ekologik risklar ham muhim ulushga ega bo‘lib, suv tanqisligi va tuproq degradatsiyasi bilan bog‘liq muammolar fermer xo‘jaliklari faoliyatiga kuchli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Moliyaviy va institutsional risklar nisbatan kamroq ulushga ega bo‘lsa-da, ular boshqarilmagan taqdirda ishlab chiqarish samaradorligiga jiddiy salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Tadqiqot natijalari fermer xo‘jaliklarida risklarni boshqarish ishlab chiqarish barqarorligi va iqtisodiy samaradorlikka sezilarli ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Avvalo, ishlab chiqarish risklarining eng yuqori ulushga ega ekani aniqlandi. Bu qishloq xo‘jaligining iqlim va ekologik sharoitlarga bevosita bog‘liqligi bilan izohlanadi. Qurg‘oqchilik, keskin harorat o‘zgarishi va zararkunandalar fermerlar uchun asosiy xavf bo‘lib qolmoqda. Bozor risklari ulushining yuqoriligi esa narxlarning beqarorligi, bozor infratuzilmalarining yetarli rivojlanmagani va sotuv kanallari cheklanganligi bilan bog‘liq. Ekologik risklar suv tanqisligi va tuproq degradatsiyasi tufayli hosildorlikka kuchli salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, resurs tejamkor texnologiyalar (tomchilatib sug‘orish, agroteknik innovatsiyalar) ekologik risklarni kamaytirishda eng samarali vositalardan biridir. Moliyaviy va institutsional risklar ulushi nisbatan past bo‘lsa-da, ularning fermer xo‘jaliklari barqarorligiga ta‘siri yetarlicha sezilarli. Ayniqsa, sug‘urta tizimidan foydalanish darajasi past bo‘lgani uchun ko‘plab xo‘jaliklar kutilmagan zararlarni o‘z vaqtida qoplay olmayapti. Jadval natijalari risklarni boshqarish strategiyalarini qo‘llagan fermerlarda daromad o‘sishi yuqori ekanini tasdiqladi. Resurs tejamkor texnologiyalar 22 foizgacha daromad oshirishni ta‘minlagan bo‘lsa, diversifikatsiya va sug‘urta ham barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilgan. Shuningdek, risklarni boshqarish darajasi yuqori bo‘lgan xo‘jaliklarda hosildorlikning barqarorligi ham aniq sezilgan. Umuman olganda, risklarni samarali boshqarish fermer xo‘jaliklarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishining asosiy omillaridan biri ekanini ko‘rsatadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot fermer xo‘jaliklarida risklarni boshqarish tizimi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barqarorligini ta‘minlashda qanday ahamiyatga ega ekanini chuqur yoritib berdi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, fermer xo‘jaliklari eng ko‘p duch keladigan xavflar — ishlab chiqarish, bozor va ekologik risklardir. Bu risklarning yuqori ulushi qishloq xo‘jaligining tabiiy-iqlim sharoitlariga kuchli bog‘liqligi, narxlarning bozor kon’yunkturasiga ko‘ra tez o‘zgarishi hamda suv va tuproq resurslari bilan bog‘liq muammolar mavjudligi bilan izohlanadi. Tadqiqot shuni tasdiqladiki, risklarni samarali boshqarish orqali hosildorlik va daromad barqarorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Xususan, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, diversifikatsiya, sug‘urta mexanizmlaridan foydalanish va moliyaviy rejalashtirish fermer xo‘jaliklarining umumiy iqtisodiy ko‘rsatkichlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Jadval va diagramma tahlillari ushbu strategiyalarning natijadorligi bo‘yicha aniq dalillarni taqdim etdi. Shuningdek, risklarni boshqarish darajasining yuqoriligi hosildorlik barqarorligi bilan bevosita bog‘liq ekani aniqlandi. Bu esa risklarni

boshqarish jarayoniga tizimli yondashuv, ilmiy asoslangan qarorlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari fermer xo'jaliklarida risklarni boshqarish faqat muammolarni bartaraf etish vositasi emas, balki raqobatbardoshlikni oshirish, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va uzoq muddatli rivojlanishni ta'minlashning asosiy omili ekanini isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hardaker, J. B., Lien, G., Anderson, J. R., & Huirne, R. B. (2015). *Coping with risk in agriculture: Applied decision analysis* (3rd ed.). CABI Publishing.
2. OECD. (2009). *Managing Risk in Agriculture: A Holistic Approach*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264075313-en>
3. United Nations Food and Agriculture Organization (FAO). (2020). *The State of Agricultural Commodity Markets: Sustainability and Global Value Chains*.
4. USDA Economic Research Service. (2023). *Risk in Agriculture: Farm Practices* <https://www.ers.usda.gov/>
5. World Bank. (2021). *Agriculture and Climate Risk Management Report*. Washington, DC: World Bank Group.
6. Barnett, B. J., & Mahul, O. (2007). Weather index insurance for agriculture and rural areas. *American Journal of Agricultural Economics*, 89(5), 1241–1247. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8276.2007.01091.x>
7. Meuwissen, M. P. M., van Asseldonk, M., & Huirne, R. (2008). Income insurance in European agriculture. *EuroChoices*, 7(2), 32–37.
8. Smith, V. H., & Glauber, J. W. (2012). Agricultural insurance in developed countries: Where have we been and where are we going? *Applied Economic Perspectives and Policy*, 34(3), 363–390.
9. Mishra, A. K., & El-Osta, H. S. (2002). Risk management through diversification in U.S. agriculture. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 50(3), 243–258.
10. Musayev, A., & Tojiev, F. (2019). Risk management strategies in agricultural enterprises of Uzbekistan. *Tashkent State Agrarian University Scientific Journal*, 4(2), 45–52.

